

L'ennui, fruit de la morne incuriosité⁽¹⁾
Prend les proportions de l'immortalité.
— Désormais tu n'es plus, ô matière vivante !
Qu'un granit entouré d'une vague éprouvante,
Assoupi dans le fond d'un Sahara brumeux !
(*Spleen II*)

Τέλος, στο γνωστότατο ποίημα *Une cha-
roque*, ο Baudelaire έδωσε στην οξύτερη
έκφραση την άμυνα του πνεύματος, που
στηρίζεται στη μνήμη, αντίκρου στο κατα-
θλιπτικώτερο γεγονός της ύλικής φθοράς,
τόν θάνατο: «Πες στο σκουλήκι που θά
σέ τρώει με φιλιά, πώς κράτησα τη μορφή
και τη θεία ουσία των άποσυντεθειμένων έ-
ρώτων μου'» Ηρωϊκή πρόκληση που φα-
νερώνει τον δοκιμασμένο ιδεαλιστή, όσο
κι' αν ο τόνος υποδηλώνει κάποια γκριμά-
τσα σαρκασμού.

Με το αντίρροαλιστικό πνεύμα του συμ-
βολισμού, η λατρεία της αναμνήσεως έγνώ-
ρισε νέαν άνθηση. Είναι περιττό να δώσω
έδω τα δείγματά της. Θα ήταν όμως άσυγ-
χώρητο να λείψη η μνεία του Mallarmé.
Μερικά ποιήματά του ύψώνουν τον μνη-
μονικό ιδεαλισμό, έλευθερωμένον από τα
δραματικά στοιχεία που κυριαρχούν στον
Baudelaire, στο βαθμό του άπολύτου. Ο
Mallarmé δέν έπηγε να ψηλαφήση τα ση-
μάδια της σαπρίας που στιγματίζουν την
ύλη, δέν έπηγε να δρέψη τον ίλιγγο του
θανάτου μέσα στο μεθύσι της σαρκός,
για να επιστρέψη, τραυματισμένος από
τα γεγονότα, και να ζητήσει στη μνή-
μη άυταπάτη και παρηγορία. Άπεθη-
σαύρισε την έμπειρία του χρόνου με την
άνεξαορτησία και τη γαλήνη του σοφού, —
«du solitaire ébloui de sa foi». Τη ζωή
του, που πέρασε στα σύνορα του όνειρου,
τη φώτισε άδιάλειπτη μνήμη. Έπειτα τα
ύλικά πλάσματα, έμψυχα και άψυχα, τυ-
πώνονται έξ αρχής στη συνείδησή του μό-
νο με την πνευματική τους ουσία, — οχήμα,
είκόνα, ιδέα, — χειροφρετημένα, θάλεγε κα-
νείς, από το καθεστώς της προσωρινότη-
τας, σε τρόπο που η έκλειψή τους από τον
κόσμο του αίσθητου να μη σημαίνει το τέ-
λος, αλλά τη νομιμοποίηση και την παγίω-
ση της ύπάρξεώς τους. Και οι συναισθηματι-

κές ακόμη καταστάσεις, όσο είναι μετέωρες
στον ψυχικό κύκλο του παρόντος, μένουν
ξένες και άσυντόνιστες με τη βαθιά άτο-
μικότητα του ποιητού. Η άκτινοβολία των
πραγμάτων, ο δυναμισμός τους, άρχίζει,
για τον Mallarmé, από τη μνήμη. Έτσι, η
ένθύμηση του νεκρού και του άπόντος εί-
ναι για αυτόν η τέλεια παρουσία (*O si chère
de loin . . . , Sonnet*). Στο ποίημα που ά-
φιέρωσε στο θάνατο του Gautier γράφει:
«Le splendide génie éternel n' a pas d'
ombre» — ο στίχος μπορεί να συμπληρω-
θη με τον άλλον εκείνον, τον παροικιόδη,
που έγραψε για τον Poe: «Tel qu' en
Lui - même enfin l' éternité le change».
Η μορφή του νεκρού στερεωμένη, άφθιτη,
θα διατηρήσει κάποιαν άύλη δρατότητα, η
φωνή του, η γοητεία του ποιητικού λόγου
του θα ζη στην άκοή των φίλων σαν «έ-
πίσημη ταραχή λέξεων στον άέρα». Κι' ά-
κόμα η φράση αυτή στο ίδιο ποίημα, που
άποδίδεται στους ζωντανούς και δίνει το
μέτρο του ιδεαλισμού του Mallarmé:

Nous sommes
La triste opacité de nos spectres futurs.
(*Toast funèbre*)

Δέν πιστεύω να ύπάρχη ανάμεσα στους
νεωτέρους άλλος από τον Mallarmé που,
χωρίς μεταφυσική πίστη έδραιωμένη στη
θρησκεία ή στη φιλοσοφία, με μόνον έναν
αυτοφυη πλατωνισμό, δημιουργημένον από
την ανάπτυξη της έσωτερικής ζωής, να έ-
φθασε σε τόση έξοικείωση με τον θάνατο.

Τη φιλολογική παράδοση που θέλει να
σπουδίαση τον άνθρωπο έν σχέσει με τον
χρόνο, και που στα τέλη του περασμένου
αιώνα ήρθε να την ένιοχύση η φιλοσοφία
του Bergson, την επισφραγίζει η πεζο-
γραφία του Proust. Ο τελευταίος επίγο-
νος του ρομαντισμού! Προικισμένος με
καταπληκτική μνήμη έδωσε στο θέμα δλο
το δυνατό βάθος. Άξίζει να μάς άπασχο-
λήση περισσότερο.

Κάθε στιγμή του ξυπνούσε την ήχώ του
παρελθόντος· κάθε έντύπωση που δεχόταν
είχε αντίκτυπο στη μνήμη, έφερε στην έ-
πιφάνεια πλήθος συγγενικές και κάποτε
έτερόκλητες παραστάσεις που σχημάτιζαν
άτελεύτητες σειρές, άληθινά δραβουργή-

(1) Η «έλλειψη περιεργείας» έκδηλώνει την
κατάπτωση του ζωτικού «διαφέροντος».

ματα αναμνήσεων. Ἡ σύσταση τοῦ ἱμπρεσιονισμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ἔργο του, ὁ σκελετός του, μνημονικός· τὰ συστήματα τῶν ἀναλογιῶν ποὺ κατασκευάζει γύρω στὰ πράγματα περνοῦν καὶ τρέφονται ἀπὸ τὴ μνήμη. Μολαταῦτα, ὁ συνδεικὸς μηχανισμὸς τῆς σκέψεως δὲν καταστρέφει τὴν αὐτοτέλεια τῶν αναμνήσεων· ἡ «ἀγγέλους» δὲν ἐξουδετερώνει τὴν «πιστὴ» μνήμη. Ὁ Proust διέθετε τὴν «αἴσθησι», ἰδιοφυΐα γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ποὺ εὐχεται κάποιος ὁ Valéry, τὴν ἑαυτὴν ἀναλύσει τὸ ἔργο, τὸ «τόσο λεπτὸ καὶ βαθύ», τοῦ παρελθόντος, νὰ διακρίνη ὅτι «αὐτὸς ὁ τόπος, αὐτὸς ὁ τοῖχος δὲν εἶναι ὅμοιοι, ἴσως, μὲ ὅ,τι ἦταν χθές». Ὑπῆρξε ὁ ἀριστοτέλης τῆς διαρκείας. Οἱ ἀναμνήσεις του διατηροῦσαν τὸν ἰδιαίτερο τόνο ποὺ χαρακτηρίζει ὀρισμένη στιγμή τοῦ χρόνου, ὀρισμένη διάθεση τοῦ θυμικοῦ. Μεταπηδώντας μὲ τὴ μνήμη ἀπὸ τὴ μιὰ περίοδο τῆς ζωῆς του στὴν ἄλλη, εὐρίσκει «σὰ μιὰν ἄβυσσο ὑπομετρικῆς διαφορᾶς, τὸ ἀσυμβίβαστο δυὸ ἀνομοίων ποιότητων ἀτμοσφαιρᾶς καὶ χρωματισμῶν».

Ἡ ἀνίχνευση τῆς διαρκείας, στὴν ὁποία βασίσθηκε ἡ συγγραφικὴ του μέθοδος, τὸν ἔκαμε νὰ σκοντιάψη ἐξ ἀρχῆς στὴ διαφορὰ «θεληματικῆς» καὶ «αὐθόρμητης» μνήμης. Ἡ πρώτη, ὑποχέρια τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ὄργανο πρώτης ἀνάγκης, προμηθεύει στερεότυπη καὶ ἀποξηραμένη εἰκόνα τοῦ παρελθόντος, ξέθωρη ἀπὸ τὴ χολή. Ἡ δεύτερη, δύστροπη καὶ σπάνια, ἀνιλεῖ ἀπὸ τὸ ὑστέρημα τῆς πρώτης, ἀπὸ τὰ στρώματα τῆς λήθης, ἀπὸ τὸ θησαυρὸ ποὺ ἡ καθημερινὴ συνείδηση ἀφίνει στὴ σκιά. Ἡ κινητοποίησὶς τῆς εἶναι γιὰ τὸν μνήμονα ὅ,τι ἡ ἐπίσκεψη τῆς θείας χάριτος γιὰ τὸν χριστιανό. Μ' αὐτὴ πετυχαίνει τὴν ἀκριβῆ ἀνίπλαση τοῦ παρελθόντος, μ' αὐτὴ κερδίζει τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ βαθύτερη οὐσία τῆς διαρκείας του, μὲ τὴν οὐσία ἐκείνη ποὺ εἶναι καθαυτὸ «ψυχικὸ εἶδος», ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀναλυθῆ σὲ αἰσθητά, σὲ ἐμπειρικὰ στοιχεῖα.

Οἱ ἀναμνήσεις δηλαδὴ τοῦ εἶδους αὐτοῦ, τὰ τρόπαια τῆς αὐθόρμητης μνήμης, δὲν ταυτίζονται ποιοτικὰ μὲ τὶς παρωχημένες καταστάσεις τῆς συνειδήσεως ποὺ εἰκονίζονται (1)

(1) Γενικὸς κανόνας, θὰ πῆ κανεὶς, ποὺ ἀ-

στὰ κρύσπεδά τους κρυσταλλώνεται κατὰ ἀπὸ τὸ γίνεσθαι τοῦ ψυχικοῦ βίου ποὺ ἔχει στὸ μετὰ συντελεσθῆ· καὶ τοῦτο, γιὰτὶ οἱ ἀναμνήσεις αὐτές, ὅσο μένουν ἀποθεμένες στὰ σκοτάδια τῆς μνήμης «ἐμβολιάζονται» ἀπὸ τὶς βαθμιαῖες ἀλλοιώσεις τοῦ ἐγώ, ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν ἀνεξακρίβωτη ἀλχημεία τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἡ συγκοινωνία τῆς μνήμης μὲ τὸ ἀσυνειδήτο ἐξηγεῖ καὶ τὸ ἰδιαίτερο ἐκεῖνο συναίσθημα ποὺ συχνὰ περιγράφει ὁ Proust, ὅταν ἡ θεὰ ἑνὸς πράγματος ἀναμοχλεύει τὴ μνήμη, χωρὶς νὰ καταλήγη σὲ συγκεκριμένη ἀνίμνηση· μάταια τὸ πνεῦμα κινητοποιεῖ τὸν μηχανισμό τῆς «ἀναγνωρίσεως»· τὸ ἀσύλληπτο ὄραμα κυμαίνεται ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκτῖνα τῆς περιφορᾶς του, καὶ ὅμως μεταδίδει στὴν ψυχὴ ἕνα μακρινὸ ἄρωμα, μιὰν αἴσθησι ὀνείρου, ἕνα τόνο ἄγνωστης ζωῆς (2). "Ἔτσι τὰ τρεῖς δέντρα ποὺ εἶδε σὲ κάποιον περίπατο μὲ ἀμάξι ἔμοιαζαν, γράφει, «σκιᾶς ποὺ ζητοῦσαν νὰ τὶς πάρω μαζί μου, νὰ τὶς ἀποδόσω στὴ ζωὴ»· μὲ τὶς ἀπελπισμένες χειρονομίες των σὰν ν᾿ ἄθελαν νὰ ποῦν: «ὅ,τι δὲ μάθης ἀπὸ μᾶς ἀπόψε, δὲ θὰ τὸ μάθης ποτέ· ἂν μᾶς ἀφίσης νὰ πέσουμε πάλι στὸ βᾶθος αὐτοῦ τοῦ δρόμου, ἀπ' ὅπου προσπαθοῦσαμε νὰ ὑψαιθοῦμε ὡς ἐσένα, ὀλόκληρο ἕνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ σου ποὺ σοῦ φέρναμε, θὰ πέση γιὰ πάντα στὸ μηδέν». Ὅμως τὸ ἀμάξι ἔφευγε· «μ' ἔπαιρνε μακριὰ ἀπ' αὐτὸ ποὺ μόνο πιστευα ἀληθινό, ἀπ' αὐτὸ ποὺ θὰ μ' ἔκανε πραγματικὰ εὐτυχισμένο, ἔμοιαζε μὲ τὴ ζωὴ μου».

Μὲ τὴ ζωὴ του! Ἐὐδυσχρόνιστο τῶν ψυχικῶν τάσεων μὲ τὸν ρυθμὸ τῶν γεγο-

ληθεύει γιὰ κάθε εἶδους ἀνάμνηση· ὅμως ὑπάρχει διαφορὰ: οἱ ἀναμνήσεις τῆς «θεληματικῆς μνήμης», οἱ κοινές δηλαδὴ, εἶναι τὸ «ἐλαττον», οἱ ἄλλες εἶναι τὸ «μεῖζον», ἂν ἐπιτρέπονται ἐκφράσεις δανεισμένες ἀπὸ τὸ μέτρομα τῆς ποσότητος.

(2) Μερικοὶ κριτικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι στὰ μέρη αὐτὰ ὁ Proust συνορεύει μὲ τὴν πλατωνικὴ διάκριση τῆς μνήμης σὲ ἐμπειρικὴ καὶ μεταφυσικὴ («μνήμη»-«ἀνάμνησις»). Ἡ δευτέρη σχετίζεται μὲ τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν, συγκρατεῖ τὶς ἐντυπώσεις ποὺ δέχτηκε τὸ πνεῦμα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐνσάρκωση. Ἐξηγώντας τὸ φαινόμενο μὲ τὸ ἀσυνειδήτο, ὅπως τὸ δέχεται ἡ ψυχολογία, πιστεύω ὅτι βρισκομαι σιμώτερα στὴ σκέψη του.

νότων στάθηκε τὸ δράμα τῆς ζωῆς τοῦ Proust. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν διαδοχικό. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀφηρημένη ἐνότητα τοῦ μαθηματικοῦ χρόνου ποὺ μετρᾷ τὴ ζωὴ ἐνὸς ἀτόμου, κινεῖται ἡ ψυχικὴ του διάρ- κεια, ἀνισοταχῆς, ἐλαστικῆ, ὅπου ἀνοίγεται «ἡ ἄβυσσος τῶν ὑπομετρικῶν διαφορῶν», ὅπου διαβαθμίζονται οἱ ἀμέτρητες τροποποιήσεις τῆς προσωπικότητος, ὅπου ξετυλίγεται ἡ πολλαπλότητα τοῦ ἐγῶ. Τὴν ἀλήθεια αὐτῆ, ποὺ τὴν εἶχε κρύβας χρησιμοποιοῦσε στὸ ψυχολογικὸ μυθιστόρημα ὁ Bourget, ὁ Proust τὴν ἀνέλυσε καὶ τὴν ἔζησε ὡς τὴν τελευταία τῆς συνέπεια. Ἡ ἀσιτία, ἡ διαφοροποίηση τοῦ ἐγῶ καθιστᾷ σχεδὸν ἀνεφικτὴ τὴν πραγμάτωση τῆς ζωῆς ποὺ ἐγκεῖται στὴ χρονικὴ σύμπτωση τῶν ροπῶν, τῶν σχεδίων, τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐμφανίζονται σὲ ὀρι- σμένο στάδιο τῆς διαρκείας του, μὲ τὴν ἀνάλογη ἀντικειμενικὴ εὐκαιρία, μὲ τὶς ἀνάλογες κοινωνικὲς πιθανότητες. Ποτὲ τὰ γεγονότα δὲν φθάνουν στὴν ὥρα· ὅταν ἔρχονται, ἡ σύνθεση τοῦ ἐγῶ ποὺ θὰ βρισκόταν σὲ ἀνταπόκριση μαζί τους, ἡ συμ- παθητικὴ διάθεση, ἔχει λείψει ἢ δὲν ἔχει σχηματισθῆ. Συμπέρασμα: εὐτυχία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ: «ἂν κατορθώσουμε νὰ ὑπερνικήσουμε τὶς περιστάσεις, ἡ φύση μεταφέρει τὴν πύλη ἀπὸ τὰ ἔξω στὰ μέσα καὶ κάνει τὴν καρδιά μας ν' ἀλλάξῃ ἀρκετὰ ὥστε νὰ ποθῆσῃ ἄλλο ἀπ' αὐτὸ ποὺ πρό- κεται ν' ἀποκτήσῃ». Ἡ φύση, ποὺ ἐχθρεύε- ται τὸν ἄνθρωπο, ἔχει ὕστατο ὄπλο τὴν «ψυχολογικὴ ἀδυναμία εὐτυχίας».

Οἱ ρομαντικοὶ εἶχαν αἰσθητοποιήσει τὴν ἐνέργεια τοῦ χρόνου περισσότερο στὴν ἀν- τικειμενικὴ μορφή της. Τὸ δράμα τῆς ἐφη- μερότητας ἐπήγαξε, γι' αὐτούς, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς — ὕλικὴ φθορά, χωρισμοί, ἀπώλειες θετικές. Ὁ Proust με- τέφερε τὸ δράμα τῆς ἐφημερότητας σχε- δὸν ἀποκλειστικά στὸ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο· ἐνίωσε βαθιά, ὅσο κανένας, τὸν θάνατο ἐ- κεῖνο, «τὸν τμηματικὸ καὶ ἐξακολουθητι- κό», ποὺ δουλεύει σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς μας καὶ «ξεκολλᾷ κάθε στιγμὴ κομ- μάτια τοῦ ἑαυτοῦ μας, πάνω στὴ νέκρωση τῶν ὁποίων νέα κύτταρα θὰ πολλαπλασια- σθοῦν». Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐγῶ ποὺ φθίνει ἐπιζοῦν γιὰ λίγο, πάσχουν, ἀγωνιοῦν, ἀν-

τιστέκονται, ὡς ποὺ «ἡ νέα ζωὴ ποὺ ὀνο- μάζεται Συνήθεια», ἐνσάρκωση τοῦ ἔργου τοῦ χρόνου, τὰ ἐξοντώνει ὀλόιελα, καὶ τὰ σκεπάζει ἢ λήθη.

Ὅμως, μέσα ἀπὸ τὶς διακοπὲς καὶ τοὺς μερικοὺς θανάτους, μέσα ἀπὸ τὶς «διαλεί- ψεις τῆς καρδιάς» καὶ τὶς διαδοχικὲς «ἐπι- φάνειες λήθης», ἡ μνήμη, ἡ βυθισμένη στὴ ζώνη τοῦ ἀσυνειδήτου, κρατᾷ τὸ νῆμα τῆς ἐνότητας. Ἡ μνήμη εἶναι κι' ἐδῶ ἡ ἀμυ- να τοῦ πνεύματος. Οἱ ἐκλάμψεις τῆς αὐ- θόρητης μνήμης κατορθώνουν ν' ἀνοικο- δομήσουν ὡς ἓνα βαθμὸ τὴν ἐνότητά του. Ἦταν οἱ μόνες στιγμὲς ὅπου ὁ Proust, σ' ἓνα ἐπίπεδο ὀλωσδιόλου νοητό, μὲ τὸν αὐ- τόματο συνδυασμὸ τῶν στοιχείων τῆς μνή- μης, ἐδοκίμαζε, ἀναδρομικῶς, ἰσχυρὲς συγ- κινήσεις, τὶς ὁποῖες ἡ χρονικὴ ἀσυμμετρία ποὺ διεχώριζε τὴ ζωὴ του, καθὼς εἶπα, τὸν εἶχε ἐμποδίσει νὰ αἰσθανθῆ στὸ πα- ρελθόν. Παράδειγμα, κλασικὸ πιά: ἡ ὄψι- μη «πραγματοποίηση» τοῦ πένθους γιὰ τὸ θάνατο τῆς γαργιάς του — ποὺ ὥστόσο τὴν εἶχε ἀγαπήσει μὲ ὄση θερμὴ στοργὴ καὶ τὴ μητέρα του — μιὰ νύχτα ποὺ ὑπο- φέροντας ἀπὸ τὴν καρδιά του, ἐνῶ ἔσκυβε νὰ ξεντυθῆ, διέκρινε ξαφνικὰ ὀλοζώντανο μέσ στὴ μνήμη του τὸ πρόσωπό της, «τὸ πραγματικὸ της πρόσωπο», ὅπως ἦταν ἄλ- λοτε ὅταν ἔσκυβε πάνω του, τρυφερὸ καὶ ἀνήσυχο, νὰ τὸν βοηθήσῃ σὲ παρόμοιες κρίσιμες ὥρες: «κι' ἔτσι, μὲς στὸν τρελλὸ πόθο νὰ ριχτῶ στὴν ἀγκαλιά της, μόλις τὴ στιγμὴ αὐτῆ, περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο μετὰ τὴν κηδεῖα της, χάρις στὸν ἀναχρο- νισμό ποὺ ἐμποδίζει τὸ ἡμερολόγιο τῶν γεγονότων νὰ συμπέσῃ μὲ τὸ ἡμερολόγιο τῶν αἰσθημάτων, ἐμάθαινα πὼς εἶχε πε- θάνει».

*
* *

Ἡ ψυχολογικὴ πεῖρα τοῦ Proust ἐπα- ληθεύει τὸ πόρισμα ποὺ εἶχε διατυπώσει δυὸ αἰῶνες πρὶν ἡ φιλοσοφία (Locke καὶ Leibniz): ἡ μνήμη ἐξηγεῖ ἢ τοῦλάχιστο ἐκδηλώνει τὴν ταυτότητα τοῦ ἐγῶ — «προ- σωπικὴ ταυτότητα», — ἀπὸ τὴ μνήμη πη- γάζει τὸ αἶσθημα, ἡ γνώση τῆς ταυτότη- τας αὐτῆς. Τὸ ὅτι κατορθώνουμε, ἔστω καὶ γιὰ λίγες στιγμὲς, νὰ ξαναγίνουμε αὐ- τοὶ ποὺ ὑπήρξαμε πρὶν, ἢ «ὑποτροπὴ» πε-

ρισμένης αισθαντικότητας και νοοτροπίας σὲ ἐποχή πού ἡ συνείδηση ἔχει ὀλότελα χειραφετηθῆ ἀπ' αὐτὸς κι' ἔχουν λείψει οἱ ἐξωτερικὲς συνθῆκες πού εἶχαν συνδεθῆ μαζί τους, πείθουν ὅτι οἱ διάφορες φάσεις τοῦ ἑαυτοῦ μας, συχνὰ ἀλλοπρόσαλλες κι' ἀντιφατικὲς, δὲν διακόπτουν τὴ συνοχή τοῦ ἐγώ, ὅτι ὁ πυρήνας εἶναι ἕνας καὶ ὁμοούσιος. Ἡ ταυτότητα τοῦ ἐγώ ὑπάρχει. Ἀλλὰ ἡ μνήμη πού τὴν ἀποδεικνύει, μόνον αὐτὴ εἶναι τάχα ἱκανὴ νὰ μᾶς τὴν κάμη συνειδητὴ; Δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέσον νὰ διατηρήσουμε αὐτὸ πού δὲν ἀνήκει στὸ παρόν; Δὲν ὑπάρχει ἄμεσος τρόπος νὰ ἐπικοινωνήσουμε μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς διαρκείας μας, νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ παρελθόν μας; Πρέπει νὰ περιμένουμε παθητικὰ τοὺς σπινθῆρες τῆς μνήμης γιὰ νὰ ζήσουμε τὶς ὑψηλότερες στιγμὲς τῆς ζωῆς μας, ὅπως περίπου ὑπεστήριξε ὁ Musset; — Ὁ Proust ἀπαντᾷ ἀδίστακτα ναί: «τὸ σύνολο τῆς ψυχῆς μας (notre âme totale), γράφει στὸ μέρος πού ἀνέφερα πρωτῆτερα, ἔχει σχεδὸν εἰκονικὴ ἀξία». Καὶ τοῦτο, γιὰτὶ ἕνα μέρος, τὸ μεγαλύτερο τοῦ ψυχικοῦ πλούτου, δὲν εἶναι στὴ διάθεσή μας, ἀφοῦ τὸν περισσότερο καιρὸ μένει ἀποθηκευμένο σὲ ἀπρόσιτη περιοχὴ τοῦ πνεύματος καὶ δὲν κατορθώνει νὰ ἐνσωματωθῆ στὴ συνείδηση παρὰ ὅταν εὐδοκῆσῃ ἡ αὐθόρμητη μνήμη—καὶ τότε πάλι ἐκτοπίζοντας τὰ στοιχεῖα πού συνθέτουν τὸ ψυχικὸ μας παρόν. Ἡ διάρκεια εἶναι, κατὰ τὸν Proust, διηρημένη σὲ τμήματα αὐτόνομα πού δὲν συγκοινωνοῦν μεταξύ τους, παρὰ μένουν παραταγμένα στὴ χρονολογικὴ τους σειρά, ἀσυμβίβαστα καὶ ξένα. Ἡ λειτουργία τῆς μνήμης συνίσταται στὴν «ἐπὶ μέρους» ἀνάπλαση τῆς διαρκείας.

Ὅσοι ἐμελέτησαν τὸν Bergson, θὰ διακρίνουν ἴσως πόσο ἡ ἐμπειρικὴ ἀντίληψη τοῦ Proust διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «καθαρᾶς διαρκείας», ὅπως τὴ διατυπώνει ὁ φιλόσοφος. «Καθαρὰ διάρκεια», ἀμέτοχη δηλαδὴ τῆς ἰδέας τῆς «ἐκτάσεως», εἶναι, γράφει ὁ Bergson, «ἡ μορφή πού παίρνει ἡ διαδοχὴ τῶν καταστάσεων τῆς συνειδήσεως, ὅταν τὸ ἐγώ μας ἀφίνεται νὰ ζήσει, ὅταν παραλείπει νὰ χωρίσῃ τὴν τωρινὴ κατάσταση ἀπὸ τὶς προηγούμενες». Δὲν εἶναι ἀνάγκη, πρὸς τοῦτο, νὰ ξεχάσῃ τὶς παρω-

χημένες καταστάσεις· «ἀρκεῖ, ἐνθουμούμενο τὶς καταστάσεις ἐκεῖνες, νὰ μὴ τὶς παραθέτῃ στὴν παρούσα σὰν ἕνα σημεῖο κοντὰ σὲ ἄλλο, ἀλλὰ νὰ τὶς ὀργανώσῃ μ' αὐτὴν, ὅπως συμβαίνει ὅταν ἐνθουμούμεθα, χυμῆνες τρόπον τινὰ μαζί, τὶς νότες μιᾶς μελωδίας». (Ἵπογραμμίζω ἐγώ). Κατὰ τὸν Bergson, ἡ ψυχικὴ διάρκεια δὲν εἶναι σειρά μονάδων, δὲν εἶναι «τάξις» διαδοχῆς, ὅπως ἡ μετατόπιση ἐνὸς κινητοῦ σημείου μέσα στὸ διάστημα πού ἀναλύεται σ' ἕνα ἀριθμὸ ἀλληλοδιαδόχων «θέσεων»· ἀδιαίρετη στὴν ἀλληλουχία τῆς καὶ ἑτερογενῆς, μοιάζει μὲ μουσικὴ φροῖση, ὅπου κάθε προστιθέμενη νότα ἀλλοιώνει τὴ φυσιογνωμίαν τοῦ συνόλου. Σὲ καθε στιγμὴ τῆς περιέχεται τὸ παρελθὸν ὀλόκληρο. Οἱ διάφορες φάσεις τῆς συνειδήσεως διαρθρώνονται καὶ συνυφαίνονται μεταξύ τους· ἡ μία συνεχίζεται μέσα στὴν ἄλλη, ὅπως τὰ μέλη ἐνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ πολλαπλότητα τοῦ ἐγώ δὲν εἶναι ἀριθμητικὴ ἀλλὰ ποιοτικὴ· τὸ ἄθροισμα δὲν τὸ δίνει ἡ πρόσθεσις ἀλλὰ ἡ σύνθεσις τῶν μερῶν. Ἡ συνείδηση προβαίνει κατὰ «πρόοδο δυναμικῆς». Ἀλλὰ πού ὀφείλεται τότε ἡ «ἐκτατικὴ» παρουσία τοῦ χρόνου, στὴν ὁποία ἐπιμένει ἡ κοινὴ ἀντίληψη, καὶ γιὰτὶ ἡ μνήμη κατακερματίζει τὴ διάρκεια καὶ τὴν ἀποθέτει σὲ τμήματα μὲ περίγραμμα καθωρισμένο; Ὁ Bergson ἐξηγεῖ τὸ πρᾶγμα διακρίνοντας δυὸ «ὄψεις» τοῦ ἐγώ: ἡ πρώτη, ἡ βαθύτερη, εἶναι ἡ ἔδρα τῆς «καθαρᾶς διαρκείας»· αὐτὴ ζῆ τὸν χρόνο ὀργανωμένο, σὰν «ἀδιάλειπτη ροή», χωρὶς νὰ μειοῦν, νὰ σημαδεύῃ, νὰ διαστελλῇ ἡ δεύτερη, ἡ «ἐπιφάνεια» τῆς ἐπαφῆς τοῦ ἐγώ μὲ τὸν ἔξω κόσμον, πού δέχεται καὶ μεταβιβάζει τὴν πρώτη ὕλη τῆς διαρκείας (ἐντυπώσεις, αἰσθήσεις), αὐτὴ, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ «χώρου», πού ἀποτελεῖ τὴ σκηνὴ τῆς αἰσθητῆς ζωῆς, ταξινομεῖ τὰ ψυχικὰ γεγονότα μὲ τὴν ἀνεξαορτησίαν καὶ τὴν αὐτοτέλειαν πού διακρίνουν τὶς θέσεις τῶν ἀντικειμένων μέσα στὸ διάστημα· δίνει στίς διάφορες φάσεις τῆς ἐμπειρίας μορφή συγκεκριμένη καὶ ξεχωριστή, ὅπως συγκεκριμένες καὶ ξεχωριστὲς εἶναι οἱ αἰτίες, οἱ τοποθετημένες σὲ ἐξωτερικὸ περιβάλλον, πού τὶς ἐγέννησαν. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἐγώ διαθλάται καὶ προβάλλεται στὸ διά-

στημα· ὁ χρόνος διαιρείται, λαβαίνει μορφή πλαστική· ἡ ἐνιαία ψυχικὴ διάρκεια ἀναλύεται, ἀποκτᾷ «ρυθμιστάς», φτυεύεται μὲ σταθερὰ σημεῖα προσανατολισμοῦ. Σ' αὐτὰ στηρίζεται ἡ σκέψη καὶ ἡ μνήμη ὅταν διευθετοῦν τὸ παρελθὸν σὲ σχῆμα «κλιμακωτόν». Ὁ Bergson ὁμολογεῖ ὅτι χρειάζεται δυνατὴ προσπάθεια γιὰ νὰ συνταυτισθῇ κανεὶς μὲ τὴν πρώτη ὄψη τοῦ ἐγώ, γιὰ νὰ μεταφερθῇ στὰ βάθη τῆς «ὀργανωμένης καὶ ζωντανῆς νοήσεως», ὅπου τὰ περασμένα ψυχικὰ γεγονότα ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν. Ἡ ψυχολογικὴ ζωὴ διαδραματίζεται συνήθως ἐπάνω στὸ ἐπιφανειακὸ ἐγώ, ὅπου ἰδέες καὶ αἰσθήματα, βγαλμένα ἀπὸ τὸ συνεχὲς γίνεσθαι τοῦ ἐαυτοῦ· μίς, διακεκριμένα, ἀδρανῆ, — σχηματοποιημένες ἀπεικονίσεις ρευστῶν προτύπων, — ἐξαντικειμενικεύονται καὶ τακτοποιοῦνται μέσα στὴν «ἐκτατικὴ» παράσταση τῆς διαρκείας, τὸ καθένα τιτλοφορημένο μὲ τὴν ἰδιαίτερη χρονολογία του καὶ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χώρου πὸν εἶδε τὴ γέννησή του.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ν' ἀπορῆ κανεὶς γιὰ τὸ ὅ Proust ἔμεινε στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ καὶ γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς ψυχικῆς διαρκείας του, πὸν ἐπιχειρεῖ σὶ πολύτομο ἔργο του, ἀφίνει τὴν ἐντύπωση ἑνὸς ἐξαρθρωμένου ἐγώ, διασκορπισμένου μέσα σὶ χρόνον, πὸν ἡ μνήμη μόνο τοῦ χρησίμευσε γιὰ συνεκτικὸν δεσμὸν. Ὡστόσο, ἡ θεμελίωση τῆς προσωπικότητος τοῦ Proust ἐπάνω στὴ μνήμη, ὁ «παρελιθισμὸς» του, καθὼς τὸν ὠνόμασαν (εἴμαστε στοὺς ἀντίποδες τοῦ φουτουρισμοῦ), ἔδωσε λαβὴν σὶ τὸν Ramon Fernandez νὰ διατυπώσῃ ἐνδιαφέρουσες ἐπικρίσεις, τὶς σοβαρώτερες, ὅσο ξέρω, πὸν προκάλεσε τὸ ἔργο τοῦ Proust⁽¹⁾. Ἀπὸ τὸν Proust ἔλειψε, γράφει ὁ νέος γάλλος κριτικὸς, ἡ «ἐσωτερικὴ ἐνοποίηση» (ὁ ὅρος εἶναι τοῦ Léon Brunschvicg: «l'unification interne dont le contraire est

(1) Ὁ Fernandez, σὶ μελέτῃ πὸν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου, παρατηρεῖ, σὲ ὑποσημείωση, ὅτι ὁ Proust χωρίζεται ἀπὸ τὸν Bergson σὶ τὴν ἀντίληψη τοῦ χρόνου καὶ ὑπόσχεται νὰ πραγματευθῇ διὰ μακρῶν τὸ «σημαντικὸ πρόβλημα». Ἡ ἐργασία αὐτῆ, ὅπου τὰ λίγα πὸν ἐσημείωσα πρὶν θὰ εὗρισκαν, ὑποθέτω, πλατιὰ ἀνάπτυξη, πλουτισμένα μὲ συγκριτικὴ τῶν κειμένων, δὲν εἶδε ἀκόμη τὸ φῶς.

la multiplicité étalée *partes per partes*».) Ὁ Fernandez ὑποστηρίζει ὅτι ἡ προσωπικότητα πρέπει νὰ βασιζέται σὶ τὴν «πνευματικὴ πρόοδος». Κάθε ἐμπειρία πρέπει νὰ τὴν ἀποχωρίζουμε ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς πὸν τὴ συνδέουν μὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα δηλαδὴ ἐκεῖνα πὸν προσδιορίζουν ἀπλῶς τὸ φαινόμενο, νὰ τὴν ἀπλοποιήσῃ καὶ νὰ τὴν μεταφέρουμε σὶ τὸν τόνο τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τὶς ἐντυπώσεις, ἡ νόηση πρέπει νὰ καταρτίσῃ ἀξίες θεϊκῆς, οὐσιαστικῆς, ὀριστικῆς προσαρτημένες σὶ τὸ σύστημα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Αὐτὸ σημαίνει νὰ «διατηρῆς» ἐντυπώσεις, ὅχι νὰ μένης προσκολλημένος, σύ, σὶ ἀντικείμενά του. Ἡ νόηση ὀφείλει νὰ ξεπερνᾷ τὶς ἀσυνάρτητες ἀντιδράσεις τῆς εὐαισθησίας καὶ νὰ δημιουργῇ «μέλλον». Εἶναι ὁ μόνος τρόπος νὰ συμπῆξῃ κανεὶς προσωπικότητα ζωντανή, εὗρισκόμενη σὲ «διαρκῆ αὐξηση», πὸν τὰ στοιχεῖα τῆς νὰ ὑπακούουν σὲ μιὰ κεντρικὴ ἔλξη· μόνον ἔτσι διαμορφώνεται «ἐνὶς πυρήνας συναισθηματικῆς ἀντιστάσεως καὶ συγχρόνως μιὰ δέσμη τάσεων προσανατολισμένων πρὸς ὀρισμένη κατεύθυνση». Ὁ Fernandez βρίσκει τὸ ὑπόδειγμα σὲ δυὸ ἄγγλους, τὸν Newman καὶ τὸν Meredith, ἀνθρώπους «πὸν στερεώνουν τὸ αἰσθημά τους μὲ τὴ σκέψη τους καὶ ἀποδεικνύουν τὴ σκέψη τους μὲ τὴ ζωὴ τους». Ὅταν ἀπεναντίας, ἀντὶ νὰ ἐκμεταλλεύεται κανεὶς, ἀντὶ νὰ συγκεντρώσῃ καὶ νὰ συνθέτῃ τὴν πεῖρα του, διαχύνει τὸ ἐγώ του μέσα σ' αὐτὴ, αἰχμάλωτος τοῦ χρόνου κατ' ἐαυτὸν καὶ τῶν τόπων ὅπου ἐπέρασε ἡ ζωὴ του, ὅπως ὁ Proust, τότε φυσικὰ δὲν μπορεῖ ἄλλοιῶς νὰ πετύχῃ τὴν ταυτόχρονη συνύπαρξη τῶν στοιχείων τοῦ ἐαυτοῦ πὸν σὲ ὀρισμένη στιγμή τῆς διαρκείας του, πὸν μόνον αὐτὴ δίνει τὴν πλήρη ἐναίσθηση τοῦ ἐγώ, παρὰ μόνον μὲ τὴ σύμπραξη τῆς μνήμης, τὴν τυχαία καὶ τὴν ἀπρόβλεπτη: «γιὰ νὰ αἰσθανθοῦμε καὶ νὰ ποθήσουμε, γιὰ νὰ θελήσουμε, πρέπει νὰ ὑποστοῦμε πρῶτα μιὰ μειοψύχωση ἀπὸ τὴν ἀνάποδη...» Ἡ ψυχολογικὴ μας ζωὴ θ' ἀποτελεῖται τότε ἀπὸ «κύματα ἀνεξάρτητα καὶ μεταβατικά», πὸν ἡ συνείδηση θὰ καταγράψῃ ἀπλῶς τὸ πέρασμά τους. Ἀτομο ὅμως ἔτσι ὀργανωμένο δὲν μπορεῖ νὰ

έγγυηθῆ τοὺς λόγους του καὶ τὶς πράξεις του, δὲν εἶναι ἱκανὸ νὰ ἐξυπηρετήσῃ καμμιὰ ἰδέα προόδου.

Ἡ γνώμη τοῦ Fernandez σημειώνει ἀποφασιστικὴ ἀντίδραση ἀντίκρου στὴ διάσπαιση τοῦ ἐγώ, ἀντίκρου στὸν ἀνεορμάτιστο χαρακτήρα ποὺ παρουσίασε ἡ σύγχρονη ψυχολογία, καὶ πού, μετὰ τὸν Proust, ἐπρόβαλε ἀκόμη ἐντονώτερος στὸ μεταπολεμικὸ μυθιστόρημα. Ἡ κριτικὴ του ἀπὸ μιὰν ἀρχὴ ἐκπορεύεται: τὴ γνώριμη ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα καὶ τὸν οὐμανισμό ἰδέα τῆς ἀγωγῆς τοῦ ατόμου πού, ἀνεξίτητα ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς ἠθικῆς, ἀποβλέπει νὰ διαπλάσῃ ἀνθρώπους ἀποτελεσματικούς, σὲ ὅποια σφαῖρα δράσεως — ἀνθρώπους ἐξοπλισμένους μὲ ἀσφαλο ἀτομικὸ γνώμονα, ποὺ νὰ διαθέτουν σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς ὁμοίμορφη ἐσωτερικὴ κύρωση τῶν ἐκδηλώσεών τους καὶ νὰ προχωροῦν διαρκῶς ἐνισχυμένοι πρὸς τὴν ὁλοκλήρωση καὶ τὴν ὠριμότητα. Παρόμοια συγκρότηση τοῦ ἐγώ δὲν ἐξουδετερώνει βέβαια τὴ συμβολὴ τῆς μνήμης, ἀλλὰ τὴν ὑποτάσσει σὲ κάποια μέθοδο διαλογῆς. Ἐντοπισμένη στὰ ἀφηρημένα ὅρια τοῦ προβλήματος τῆς προσωπικότητας, ἡ «θέση» τοῦ Fernandez φαίνεται ἐπίκαιρη καὶ σημαντικὴ.

Ὅμως, τὸ κριτικὸ κοίταγμα τοῦ Proust μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἰδεῶν αὐτῶν εἶναι, νομίζω, ἀστοχο. Τὰ στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας ποὺ ὁ Proust ἐξαντικειμενεύει καὶ τοποθετεῖ, ἀκίνητα, στὶς «γωνιῆς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ διαστήματος», καὶ μαζί μ' αὐτά, ἀναπόσπαστα, τὰ κομμάτια τοῦ ἐγώ ποὺ τὰ ἔζησε, εἶναι τέτοιαι φύσεως, ποὺ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ ἀντίθετο

processus, ἢ συμπύκνωσή τους δηλαδὴ σ' ἓνα ψυχικὸ «σῶμα». Ὁ Proust κνηγᾷ μέσα ἀπὸ τὶς ἰδιοτροπίες τῆς αὐθόρμητης μνήμης τὴν αἰσθητὴ ὑφὴ τῶν πραγμάτων, κα' ἀκόμη τὶς ἀστίθμητες καταστάσεις τῆς συνειδήσεως, τὴν ἀπόχρωση, τὴ μουσικότητα μιᾶς ἐποχῆς τοῦ ἐγώ, στοιχεῖα δηλαδὴ κατ' ἐξοχὴν irréductibles, ποὺ δὲν ἐπιδέχονται ἀπλοποίηση, μεταπλάσεις καὶ προσαρμογές. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν μποροῦν λοιπόν, ὅπως εἶπα, κα' ἐξ ἄλλου δὲν χρησιμεύουν, νὰ ἀκεραιωθοῦν σὲ πλαστικὴ προσωπικότητα ποὺ νὰ ξετυλίγεται καὶ ν' αὐξάνη, συστηματικά, μὲ προσθέσεις καὶ ἀφομοιώσεις διαρκῶς καινούργιες. Ἐπειτα, ὁ Proust ἦταν προσωπικότητα καλλιτεχνικὴ. Ἡ μετατροπὴ τῶν «αἰσθήσεων» σὲ «συναισθήματα», ποὺ γυρεύει ὁ Fernandez, δὲν θὰ τοῦ πρόσθετε αἰσθητικὸ κέρδος. Ἀντικείμενο τῆς προσπαθείας του ἦταν ἡ γνώση καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ ἐγώ, ὅχι ἡ ὀργάνωσή του καὶ ἡ σταδιοδρομία του στὴν πράξη. Καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Proust ἀπέδειξε ὅτι γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τῆς συνειδήσεως, γιὰ τὴ σύναξη τοῦ ἀποταμιεύματος τῆς ζωῆς μὲ τὸ ὅποιο δημιουργεῖται ἡ τέχνη, ἡ μνήμη εἶναι τὸ ἀναντικατάστατο ὄργανο — ἡ μνήμη ἢ ἀφημένη στὸν ἑαυτὸ της, ἢ ἀπερίσπαστη καὶ ἀκυβέρνητη, ποὺ ἢ μόνωση τὴν φέρνει σὲ ἐνταση φανταστικὴ. Ἐγραψε τὸ ἔργο του ὅταν ἡ ἀρρώστεια τοῦ εἶχε σχεδὸν διακόψει τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν κόσμον καὶ ἡ ζωὴ του εἶχε κλείσει στὸ παρελθόν: «ἔνιωσα τότε, ὅτι ποτὲ ὁ Νῶε δὲν εἶδε τόσο καλὰ τὸν κόσμον, ὅσο μέσα ἀπὸ τὴν κιβωτό, παρ' ὅλο ποὺ ἦταν κλειστὴ κα' ἦταν νύχτα στὴ γῆ».

Δ. ΝΙΚΟΛΑΡΕΪΖΗΣ

